

НАГЛАСИ НА СТУДЕНТИТЕ КЪМ ВОЙНАТА КАТО ОБЩЕСТВЕНО-ПОЛИТИЧЕСКО ЯВЛЕНИЕ

Валери Стоянов, Сияна Люцканова, Анна Караденчева

ATTITUDES OF STUDENTS TOWARDS THE WAR IN A SOCIAL-POLITICAL CONTEXT

Valery Stoyanov, Siyana Lutzkanova, Anna Karadencheva

Резюме: Чрез използване на комбинация от количествен и качествен изследователски подход се разкриват нагласи, емоции и преживявания на студенти към войната като обществено-политическо явление, както и мотивацията им за участие във война. За събиране на емпиричната информация са използвани възможностите на Google Forms. Отговорили на въпросника са 57 студенти. Те са 81 % от тези, на които е изпратена формата. Студентите са от ВВМУ „Н. Й. Вапцаров, обучаващи се в професионални направления „Транспорт, авиация и корабоплаване“ и „Национална сигурност“. Резултатите показват, че студентите имат категорично отрицателно отношение към войната и отхвърлят войната като средство за разрешаване на проблеми. За тях войната е глупост, безсмислена и ненужна в практиката на човечеството. Основните проблеми, които поражда войната в обществен и личен план, са свързани, от една страна със загубата на човешки, духовен, икономически и природен ресурс, а от друга – със страданието на хората от жертвите, разрушенията, от съпътстващите преживявания като страх и ужас от случващото се. Студентите биха участвали във война единствено, когато са принудени да защитават дом, семейство и себе си, но в случай, че страната ни е нападната – по-скоро не. Емоциите, които поражда войната у студентите, са изцяло в полето на депресивната симптоматика. Това е сигнал, че тя обезсмисля живота, „отнема“ му същността, смисъла – да се живее в благополучие, прави живота нещастен, изпълнен със страдание. В крайна сметка „войната“ се възприема изключително в класическите ѝ измерения и непосредствената представа за нея и преживяването ѝ е свързано с физическото използване на оръжие, битки, сражения, жертви, геноцид, разруха, смърт и страдание.

Ключови думи: война, нагласи, мотивация, емоции, преживявания, когнитивни войни

Summary: By using a combination of quantitative and qualitative research approaches, students' attitudes, emotions and experiences of war as a socio-political phenomenon, as well as their motivations for participating in war, are revealed. Google Forms were used to collect the empirical information. 57 students responded to the questionnaire, 81% of the students to whom the form was sent. The students are from Nikola Vaptsarov Naval Academy, from "Transport, Aviation and Shipping" and "National Security" professional specialties. The results show that students have a decidedly negative attitude towards war and reject war as a means of solving problems.

For them, war is nonsense, meaningless and unnecessary in the practice of humanity. The main problems caused by the war in social and personal terms are connected, on the one hand, to the loss of human, spiritual, economic and natural resources, and on the other hand, to the suffering of the people from the victims, the destruction, to the experienced fear and horror of what is happening. Students would only go to war when they are forced to defend home, family and self, but rather not in case our country is under attack. The emotions caused by the war in the students are entirely in the field of depressive symptoms, which is a signal that the war makes life meaningless, "takes away" its essence, meaning - to live in prosperity, makes life miserable, full of suffering. After all, "war" is perceived exclusively in its classical dimensions and the immediate image of it and its experience is related to the physical use of weapons, fighting, sacrifice, genocide, destruction, death and suffering.

Key words: war, attitudes, motivation, emotions, experiences, cognitive wars.

УВОД

Семантичното поле на понятието „война“ се е променяло доста интензивно през последните столетия и особено през последните десетилетия.

Разбира се, това е ставало преди всичко в международното право и в полето на научните изследвания на това обществено-политическо явление.

Всъщност, представата за международни отношения възниква и се базира на състоянието на война или мир между две държави. Войната като явление, до завършването на Първата световна война, се свързва с всички форми на въоръжено стълкновение в отношенията между държавите. Основният институт в правото и международните отношения, който регулира началото на въоръжено стълкновение между държави е обявяването на състоянието на война. След Втората световна война настъпва преосмисляне на международната система за сигурност, което води и до разширяване на семантичното поле на понятието „война“, като в обхвата на явлението попада всеки конфликт с използване на сила и агресия в международните отношения, без задължително да е обявено състояние на война (Moseley, 2002, pp. 13-16; Александровна, 2016, с. 224-228).

В ежедневното съзнание, войната остава със смисъла на въоръженото противопоставяне между най-малко две държави с всички последици от това – смърт, разрушения, бежански вълни и т.н. Войната се свързва с военни действия, битки, сражения, стълкновения между врагове, в крайна сметка с физическо използване на въоръжение за постигане на определени цели, които винаги са се заключавали в овладяване и преразпределение на ресурсите на противника.

Днес войната придобива нови измерения и това се обуславя от технологичното развитие. Крайната цел остава същата, но се променят

инструментите и междинните цели. Ако при физическото използване на въоръжение резултатите обикновено са геноцид и унищожаване на противника, то при съвременните информационни, кибер-войни и когнитивни войни, овладяването на ресурсите преминава основно през дезориентация на противника, дезинтеграция на обществото и политическото управление. В контекста на съвременната сложна, динамична среда за сигурност в Черноморския регион сме изправени пред много предизвикателства. Тези от тях, които засягат образованието в областта на националната сигурност и отбраната са огромна национална отговорност (Медникаров, 2019; Стойков, 2022; Калинов, 2022).

Висшите училища и университети са първите, които посрещат бъдещите кадри в областта на сигурността и отбраната. Очакванията са много и високи – да бъдат адекватно подготвени за старт в кариерата и да задоволят нуждите и изискванията на работодателите. Необходимо е да вземем предвид и нагласите на обучаемите, за да интегрираме и споделим отговорностите в динамичната реалност.

1. КОНЦЕПТУАЛНА ЧАСТ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО.

1.1. Цел на изследването и основни изследователски въпроси

Целта на изследването е да се разкрият какви са преживяванията и отношението на студентите към войната като обществено-политическо явление.

Основни изследователски въпроси са следните:

1. Какво е отношението на студентите към войната, като инструмент за разрешаване на междудържавни проблеми?
2. Кои са основните проблеми, които поражда войната в обществен и личен план?
3. Биха ли участвали студентите във война, ако това се наложи и при какви обстоятелства?
4. Как лично преживяват войната студентите?

1.2. Методология на изследване.

Очакването е студентите да имат негативно отношение към войната, както и да не проявяват мотивация за участие във война.

Очакваме също резултатите да отразяват разбиране за войната в неговите класически измерения – като въоръжен сблъсък на противостоящи държави.

За даването на отговор на изследователските въпроси и в крайна сметка постигане на целта на изследването, се използват интегрирано количествен и качествен изследователски подход. Това се отразява, както в подхода за събиране на емпиричната информация, така и при нейния анализ.

За събиране на емпирични данни се използват:

1. Въпросник за събиране на индивидуално демографска информация (пол, възраст, работи ли или не изследваното лице).

2. Въпросник от два въпроса, със структуриран отговор, за разкриване на най-общото отношение на студентите към войната като обществено-политическо явление.

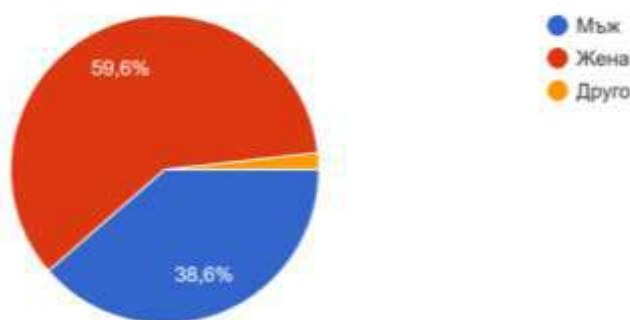
3. Набор от четири недовършени изречения за разкриване на нагласите на студентите към войната, мотивацията им за евентуално участие във война, както и водещите им преживявания в личен план, във връзка с войната като явление.

За събиране на емпиричната информация са използвани възможностите на Google Forms. Подготвеният формуляр е изпратен на студентите, като във встъпителните бележки е заявено, че изследването е анонимно и доброволно. Отговорили на въпросника са 57 студенти, 81 % от тези, на които е изпратена формата.

Студентите са от ВВМУ „Н. Й. Вапцаров“, факултет „Навигационен“ – 1 до 4 курс, ОКС „бакалавър“ и ОКС „магистър“, професионални направления „Транспорт, авиация и корабоплаване“ и „Национална сигурност“.

По фактора „пол“, изследваните са разпределени, както следва: 34 (59,6%) са посочили пол „жена“, 22 (38,6%) – „мъж“ и 1 е посочил „друг“ (вж. фиг. 1).

Моля посочете пола си!
57 отговора

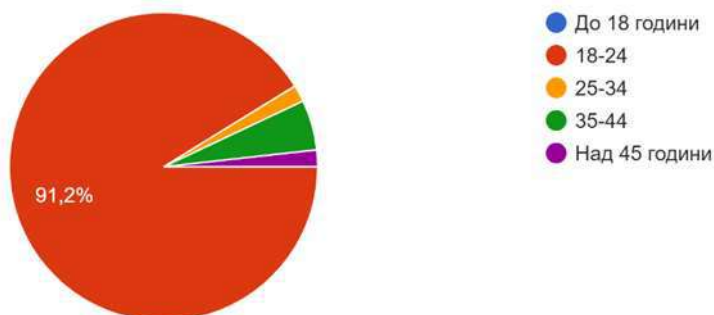

Фигура 1. Разпределение на изследваните лица по фактор „пол“.
(Източник: Разработена от авторите)

Болшинството от респондентите в изследването са на възраст от 18 до 24 години – 52 (91,2%), а 3 (5,3%) са във възрастовата група 35-44 г. и по един във възрастовата група 25-34 г. и над 45 години (вж. фиг. 2).

Моля, посочете възрастта си!

57 отговора

Фигура 2. Разпределение на изследваните лица по възраст.
(Източник: Разработена от авторите)

От изследваните 41 (71,9%) имат като основно занимание обучението си във висшето училище, докато останалите 16 (28,1%) учат и работят.

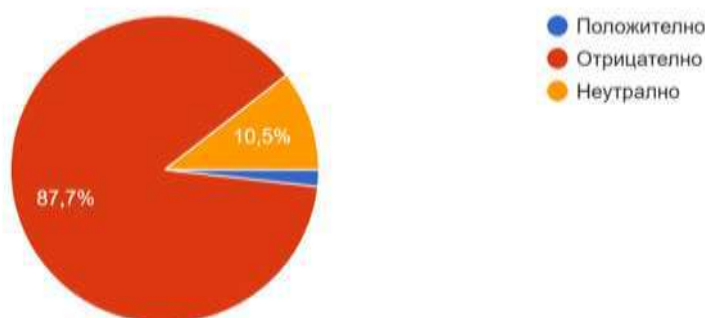
2. РЕЗУЛТАТИ И АНАЛИЗ

Обработката и анализите на емпиричната информация следват логиката на количествената и съответно на качествената изследователска методология.

На въпроса „**Какво е Вашето мнение за войната като средство за решаване на конфликти?**“, 50 (87,7%) от студентите изразяват отрицателно отношение към войната, а други 6 (10,5%) заявяват неутрално такова. Едва един респондент изразява положително отношение (вж. фиг. 3).

Какво е вашето мнение за войната като средство за решаване на конфликти?

57 отговора

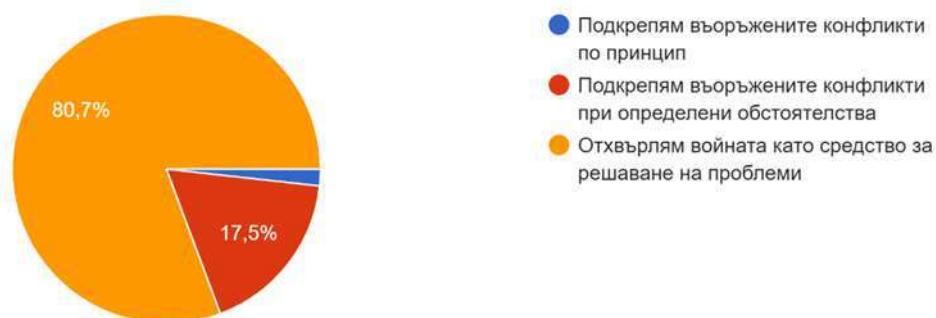

Фигура 3. Разпределение на изследваните по отношението им към войната като средство за разрешаване на конфликти. (Източник: Разработена от авторите)

На вторият въпрос със структуриран отговор „**Каква е Вашата обща позиция спрямо военните конфликти?**“, 46 (80,7%) отхвърлят войната като средство за решаване на проблеми, а други 10 (17,5%) подкрепят въоръжените конфликти при определени обстоятелства. Едва един респондент подкрепя въоръжените конфликти по принцип (вж. фиг. 4).

Каква е вашата обща позиция спрямо военните конфликти?

57 отговора

Фигура 4. Разпределение на студентите по общата им позиция спрямо военните конфликти. (Източник: Разработена от авторите)

За обработка на информацията от недовършените изречения е използван методът на контент-анализа. Това се прави поради факта, че недовършените изречения са част от арсенала на проективните методи. Чрез контент-анализа се структурират категории за анализ и единици за анализ.

Категориите се отнасят до ключови явления представляващи интерес за определена наука, научна област и са базови понятия от понятийното поле на дадена теория. В настоящото изследване основните категории се отнасят до понятийното поле на психологията – преживявания, нагласи, емоции, мотивация. За подобряване на валидността на резултатите, контент-анализът е извършен с консенсус от тримата изследователи относно смисловите единици и категории.

Непосредствено свързани с категориите за анализ са единиците за анализ. Те представляват качествени единици от съдържанието на даден текст. Изразяват се чрез отделна дума, словосъчетание, описание или чрез символ. Всяка единица за анализ се отнася до определена индивидуална или социално значима тема¹. В даденото изследване цел

¹ Вж. по-подробно в авторска монография: Стоянов, В. (2020). *Емпиричното психологично изследване: количествен срещу качествен подход*. Варна: ИК Стено, с. 56-57.

са, както социално, така и индивидуално значими теми, отнесени до войната.

Към категориите за анализ, на основата на модела за изследване, са включени: *нагласи* към войната като обществено-историческо явление; *емоциите*, които поражда войната у младите хора; *мотивацията* им за участие във война, както и *преживяванията* им във връзка с войната.

Смисловите единици се разкриват при анализа на отговорите на незавършени изречения и ще бъдат представени по-долу.

Фигура 5. Разпределение на отговорите на недовършеното изречение „Войната за мен е...“. (Източник: Разработена от авторите)

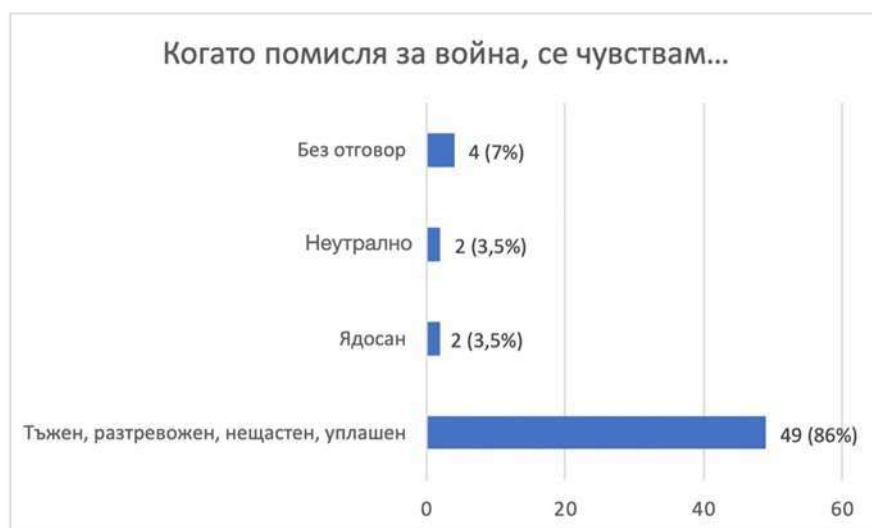
Резултатите от отговорите на недовършеното изречение „**Войната за мен е...**“, обвързано с категорията за анализ „**нагласа към войната**“, показват, че 30 (52,6%) от изследваните студентите свързват най-често войната с темата за нейното безсмислие и недопустимост като средство за разрешаване на междудържавни и коалиционни проблеми (фиг. 5). Тези респонденти оценяват ценностно войната. Темата се експлицира чрез следните смислови единици: „излишна“, „недопустима“, „глупост“, „погрешно решение“, „безсмислена“, „ненужна“. С разработената тема на другата част от отговорилите на недовършеното изречение, за войната като „хуманен проблем“, се дава обяснение на първата тема, а именно, защо е безсмислена войната. За 22 (38,6%), войната е преди всичко „смърт и страх“, „терор“, „ужас/нещо ужасно“, „геноцид“, „пагубна за обществото“, „загуба на човешки, духовен, икономически и природен ресурс“. Тези респонденти показват генералния резултат от войната, който я прави

напълно безсмислена, недопустима и дори израз на човешката глупост. От употребените смислови единици е очевидно, че респондентите смислово приемат войната в класическите ѝ измерения – като обществено явление на въоръжен сблъсък между врагове.

Налице са и други три теми, представени в отговорите на отделни изследвани лица – войната е: „избиване на комплекси на влиятелните“, „част от човешката природа“, „средство за икономически печалби“.

Отговорите на недовършеното изречение показват, че младите хора ясно си дават сметка за невъзможността войната да разреши, която и да е от проблемите, свързани с човешкото битие, защото фактът, че войната предизвиква „смърт и страх“ и „загуба на човешки, духовен, икономически и природен ресурс“, а не благоденствие, вече я прави ненужна и безсмислена.

Недовършеното изречение „Когато помисля за война, се чувствам...“ се отнася до категорията „емоции“ свързани с войната.

Фигура 6. Разпределение на отговорите на недовършеното изречение „Когато помисля за война, се чувствам...“. (Източник: Разработена от авторите)

Основната тема, представена в отговорите на изследваните е за поражданите от мисълта за война тъга, безсилие, депресивно настроение и дори уплаха (фиг. 6). Темата се изразява чрез смислови единици в грацията от „странно“, „огорчен“, „неприятно“, „тъжен/тъжна“, „объркан/объркана“, „потиснат/потисната“, „притеснен/притеснена“, „разтревожен/разтревожена“, до „зле“, „много зле“, „нещастен/нещастна“, „безпомощен/безпомощна“, „безсилен/безсилна“, „ужасно“, „уплашен/уплашена“. Темата присъства в отговорите на 49 респонденти (86%). При двама мисълта

за войната поражда яд, ядосва ги, други двама се чувстват „неутрално“, а един не мисли за война. Не са отговорили на въпроса три изследвани лица.

Резултатите недвусмислено показват, че войната носи само емоции в спектъра на депресивната симптоматика и по никакъв начин не се свързва с човешкото благополучие и благоденствие. Отговорите на това недовършено изречение се синхронизират много добре с отговорите на предходното изречение и дават още по-добра представа за афективния компонент от нагласата на младите хора към войната. След като войната се приема за безсмислено усилие и за хуманен проблем, естествено е и пораждането на подобни емоции.

Недовършеното изречение „Аспект на войната, който ме засягат най-много, е ...“ се отнася до категорията „преживяване“, свързано с войната.

Фигура 7. Разпределение на отговорите на недовършеното изречение „Аспект на войната, който ме засяга най-много, е ...“. (Източник: Разработена от авторите)

„...Преживяване е отнасянето (невинаги осъзнато и осмислено, невинаги ясно и отчетливо) към своето собствено съществуване...“ (Бойчев, 1995, с. 10). Преживяването на нещата около нас е също толкова индивидуално и толкова лично, колкото и преживяването на собствения живот, „...преживяването не е самозабрава в себе си, то е и преживяване на себе си в отношението към другите неща в света...“ (Бойчев, 1995, с. 13).

Преживяването е амалгама от минало, настояще и идеята за бъдещето. Самото преживяване обаче е винаги тук и сега, в настоящето.

В контекст на тези размисли, войната е фактор от средата, който се съотнася към собственото съществуване. В такъв смисъл преживяването на войната, от психологическа гледна точка, сред изследваните в дадения случай, се синтезира в една централна тема, която може да се обозначи като „**страданието от войната**“. Темата е представена чрез смислови единици, в които се отразява това, което най-силно засяга респондентите: „страданието на хората“, „смъртта на невинни хора“, „жертвите и разрушенията“, „унищожението на човешкия вид“, „трафикът на хора и органи“, „сексуалната експлоатация“, „бежанските вълни и свързаните с тях проблеми“, представени в отговорите на 25 (43,8%%) от участниците в изследването (фиг. 7).

Органически свързана с мисълта за войната, е втората по относителна тежест тема в отговорите – „икономическата криза и последиците от това“.

Тя се представя чрез смислови единици, като: „икономическата криза“, „крайно негативните икономически последици“, „инфлацията и покачването на цените“. За 10 (17,5 %) студенти това е основния аспект на войната, който ги засяга.

Да не бъдат въввлечени те и/или членове на техните семейства във война, е централна тема при 7 (12,3%) студенти.

За 5 (8,8%) няма аспект от войната, който ги засяга, а също толкова не са дали отговор. За останалите студенти темите са строго индивидуални – например, да се обясни каква е причината за войната, какви са стратегическите ѝ аспекти и др.

Двама от респондентите смятат, че войната ги засяга във „...всякакъв аспект“. За един от респондентите най-важният аспект на войната, който го засяга е „защо политиците не се на фронта?“, за друг – „напрежението, създавано от медиите и влиянието, което войната ще остави у хората и у мен!“.

Интересен е ракурсът на един от респондентите. За него най-същественният аспект, който го засяга е „промотирането на насилието сред младите хора“. Това е интересен проблем, който заслужава отделно внимание за изследователите.

Очевидно е, че болшинството от респондентите преживяват войната като нещо, което носи страдание, разруха, криза, напрежение и промотира насилието сред младите хора.

Интересни са отговорите на недовършеното изречение „**Аз бих участвал във война, ако...**“, отнесено до категорията „**мотивация за участие във война**“.

От довършените изречения, 22 (38,6%) не биха участвали във война (фиг. 8). Независимо от начина на формулиране на недовършеното изречение и от потребността да се отговори при какви

условия би участвал респондента, се формира една тема – негативна спрямо контекста на изречението.

Изразява се еднозначно със смисловата единица „не бих участвал“.

Фигура 8. Разпределение на отговорите на недовършеното изречение „Аз бих участвал във война, ако...“. (Източник: Разработена от авторите)

За 17 (29,8%) участието във война е допустимо, ако страната ни е нападната. Готовността обаче не се изразява с хомогенни смислови единици. За 12 (21%) респонденти участието е допустимо, ако „бъде нападната страната ни“, ако трябва да „се бия за собствената държава“ и ако „непосредствено е заплашена страната ни“. За други 5 (8,8%) обаче участието във война е възможно, ако бъдат принудени или нямат в момента друг избор. Както отбелязва един от респондентите – „или се биеш, или в затвора“.

При 13 (22,8%) от респондентите участието във война би било мотивирано от потребността да се защити дома, семейството и себе си. Темата е представена чрез смислови единици, като: ако „от това зависи животът ми и този на членовете на семейството ми“; „трябва да защита дома и семейството си“; „трябва да защита семейството и себе си“, „трябва да защита близките си“, „ме засяга лично“; „от това зависи животът ми“.

Изречението не са довършили 5 (8,8%) от респондентите.

От отговорите на това недовършено изречение е очевидно, че младите хора отхвърлят възможността да участват във война, а ако все пак това се случи, то мотивацията идва от това да се защити дома, семейството и себе си, както и единствено, когато страната

ни е заплашена или непосредствено нападната от друга. Очевидно каузи, свързани с необходимостта да се нападнат други държави, няма да мотивират млади хора за участие във война. Най-силният мотив за участие във война, е тя да е отбранителна и да има непосредствена заплаха за дома и семейството на младите хора.

Тук може да се постави въпросът, след изследване с по-широка извадка, доколко патриотизмът е вече фактор за мотивиране, както за военна служба, така и за участие във военни действия. Вероятно процесите на глобализация променят отношението на младите хора към „отечество“, към „родина“. Ако приемем факта, че живеем в „глобално село“, в селото основната крепост остава домът и семейството.

3. ДИСКУСИЯ

Резултатите от изследването, макар и от неголяма извадка, дават основание за следните отговори по заложените изследователски въпроси.

На първият изследователски въпрос за отношението на студентите към войната, като инструмент за разрешаване на междудържавни проблеми, отговорите са недвусмислени – студентите имат категорично отрицателно отношение към войната и я отхвърлят като средство за разрешаване на проблеми. Нещо повече – за тях войната е глупост, безсмислена и ненужна в практиката на човечеството.

Студентите смятат, че основните проблеми, които поражда войната в обществен и личен план, са свързани от една страна със загубата на човешки, духовен, икономически и природен ресурс, а от друга – със страданието на хората от жертвите, разрушенията, с преживявания страх и ужас от случващото се.

Дали биха участвали студентите във война, ако това се наложи и при какви обстоятелства, е въпрос, който дава представа за възможна мотивация младите хора да участват във война. Отговорите показват недвусмислено, че респондентите разглеждат единствено ситуация, в която са принудени да защитават дом, семейство и себе си, но когато страната ни е нападната.

Днес очевидно се променя отношението към войната като средство за решаване на определени политически и национални проблеми. Каузи, които в близката ни история са мотивирали хиляди млади хора да застанат „под знамената“, днес със сигурност няма да са мотиватор.

В крайна сметка, емоциите които поражда войната у студентите са изцяло в полето на депресивната симптоматика, което е сигнал за това, че войната обезсмисля живота, „отнема“ му същността и смисъла, прави живота нещастен, изпълнен със страдание.

Отговорите на недовършените изречения в крайна сметка показват, че „войната“ се възприема изключително в класическите ѝ измерения и непосредствената представа за нея и преживяването ѝ, е свързано с физическо използване на оръжие, битки, сражения, жертви, геноцид, разруха, смърт и страдание.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Потвърдиха се очакванията за категорично отрицателното отношение на студентите към войната като обществено-политическо явление.

В отговорите на изследваните студенти не се засягат проблеми и въздействия свързани с когнитивните войни и резултатите от тях. Проекциите, породени от недовършените изречения, показват смислови образувания, които се отнасят до класическата война като въоръжен сблъсък и възникващите от това последици в индивидуален и обществен план. Това създава известни размисли за това, доколко младите хора схващат факта, че са обект и на въздействия, които не са непосредствено предизвикани от физическо използване на оръжие, но пораженията могат да имат катастрофални резултати в един по-дълъг период от време, както за личното им благополучие, така и за общественото и политическо функциониране на държавата.

Резултатите от изследването подсказват потребност от осмисляне подготовката на младите хора в посока оказването на преднамерено влияние върху техните възприятия, преживявания, нагласи и поведение, както и към усвояването на подходи за превенция от подобни въздействия.

Също, изследователска перспектива е изучаване на уязвимостта на младите хора от гледна точка на личностната им структура от една страна, а от друга, от гледна точка на разнообразните въздействия чрез инструментите на когнитивната война, както и създаване на обосновани подходи за превенция от преднамерени въздействия.

Благодарности

Статията е подготвена по Национална научна програма „Сигурност и отбрана“, финансирана от Министерството на образованието и науката на Република България, в изпълнение на Решение на Министерския съвет на Република България № 731 от 21.10.2021 г.

ЛИТЕРАТУРА:

Александровна, Е. М. (2016). Война и вооруженный конфликт – границы определений. *Государственное и муниципальное управление. Ученые записки*, (2), с. 224-228.

- <http://upravlenie.uriu.ranepa.ru/index.php/upravlenie/article/view/648>
- Бойчев, Б. (1995). *Очерци по философия*. Част първа. София: ИМО. // Boychev, B. (1995). *Ochertsy po filosofiya*. Chast parva. Sofiya: IMO.
- Калинов, К. (2022). Модерното образование – това, от което всеки разбира. *Сигурност и отбрана*, (1), 85-95. <https://institute.nvu.bg/sites/default/files/inline-files/2022-1-08-kalinov.pdf> // Kalinov, K. (2022). Modernoto obrazovanie – tova, ot koeto vseki razbira. *Sigurnost i otbrana*, (1), 85-95. <https://institute.nvu.bg/sites/default/files/inline-files/2022-1-08-kalinov.pdf>
- Медникаров, Б. (2019). *Военноморското образование в Република България – състояние и перспективи*. Варна: ВВМУ „Н. Й. Вапцаров“, Е-литера Софт ЕООД. // Mednikarov, B. (2019). *Voennomorskoto obrazovanie v Republika Bulgariya – sastoyanie i perspektivi*. Varna: VVMU „N. Y. Vaptsarov“, E-litera Soft EOOD.
- Стойков, С. (2022). Дилема на (не)сигурността и добавената стойност на образованието за сигурност. *Сигурност и отбрана*, (2), 58-81. <https://institute.nvu.bg/sites/default/files/inline-files/2022-2-04-stoykov.pdf> // Stoykov, S. (2022). Dilema na (ne)sigurnostta i dobavenata stoynost na obrazovaniето za sigurnost. *Sigurnost i otbrana*, (2), 58-81. <https://institute.nvu.bg/sites/default/files/inline-files/2022-2-04-stoykov.pdf>
- Стоянов, В. (2020). *Емпиричното психологично изследване: количествен срещу качествен подход*. Варна: ИК Стено. // Stoyanov, V. (2020). *Empirichnoto psihologichno izsledvane: kolichestven sreshtu kachestven podhod*. Varna: IK Steno.
- Moseley, A. (2002). *A philosophy of war*. New York: Algora publisheing. http://www.hugoperezidiart.com.ar/epistemologia-pdf/Moseley_A_Philosophy_of_War.pdf